Diyalog 2020/ Sonderausgabe: 85 Jahre Germanistik in der Türkei: 252-261 (Book Review)

Matías Martínez / Michael Scheffel – "*Einführung in die Erzähltheorie*"[1] "*Anlatım Teorisine Giriş*"[2]

Alper Keleş, Sakarya

İster yazılı ister sözlü olsun, bir olayı, düşünce ya da duyguyu aktarım eylemi doğrudan anlatım (Narration, Erzählen) ile ilgilidir. Eserlerin incelenmesi ve analizinde ayrıca önem taşıyan anlatım ve anlatım teorileri, kendi içinde barındırdığı tür, biçim ve öğeleriyle edebiyatbilim için olmazsa olmazlar arasında yer almaktadır. Fakat ülkemizde anlatım türleri ve teorileri üzerine yapılmış muteber çalışmaya maalesef rastlanılmamakta, metin analizleri ve değerlendirmeleri yapılırken de anlatım eylemi etraflı biçimde ele alınmamaktadır. 1960'lı yıllardan bu yana özellikle yapısalcılık ve göstergebilim eksenli çeşitli uluslar arası çalışmalarda anlatım teorilerinin yeri vurgulanmış ve bugün de vurgulanmaya devam etmektedir. Bu noktada kaynak bir metine ulaşmak edebiyatibilimciler için ayrıca önem arz etmektedir.

Anlatım teorisi anlatıcı üzerinden bir hikâyenin aktarılması eylemini tüm yönleriyle kapsayarak, zaman, mekân, nasılın tasviri, perspektif, odaklanma gibi kavramların yardımıyla net verilerle analiz edilmesine olanak sağlamaktadır. Eserin daha ilk bölümünde kurmaca anlatımın özellikleri (Merkmale fiktionalen Erzählens) detaylı bir biçimde anlatılarak "anlatma" eyleminin sınırlarının çizilmesi amaçlanmıştır. Burada çeşitli anlatım biçimleri sergilenmekte ve ilk olarak gerçekçi anlatım ile kurmaca anlatım arasındaki geçişliliğin ne denli hassas olduğuna değinilerek, birbirinden farklı iki anlatım eylemi üzerinde "edebi olan- edebi olmayan" (Martínez/ Scheffel 2020: 16) şeklinde sınıflandırılması gerektiği vurgulanmaktadır. Kurmaca ve gerçek olanın kimi zaman birbirinden ayrılmasının olanaksız olabileceği, ne edebi anlatımın tamamen hayal ürünü olabileceği ne de gerçek bir olay aktarılırken tamamen yalın ve tarafsız aktarılabileceği üzerinde durulmaktadır. Uydurulmuş ve gerçek olayların aynı anda bir eserin içinde bulunabileceği örneklemi ayrıca eserde Günter Grass'ın *Die Blechtrommel* (Teneke Trampet) romanı üzerinden açıklanmaktadır. Aynı bölümde Platon ve Aristotales'den bu yana anlatım ile ilgili çeşitli tanımlamalarla edebiyatın temel görevleri ve tarih bilimci –edebiyat bilimcinin ortak yönleri tartışılmakta, kurmaca (fiktinonal), hayal ürünü (fiktiv) gibi kavramların üzerine gidilmektedir. Kurmaca metinlerin nitelikleri üzerinden gerçek- gerçek dışı olguların

[1] Matías Martínez, Michael Scheffel (2019): *Einführung in die Erzähltheorie*, München: C.H. Beck Verlag. 234 S. ISBN: 978-3-406-74291-0

[2] Matías Martínez, Michael Scheffel (2020): *Anlatım Teorisine Giriş,* Çev: Arif Ünal, İstanbul: Runik Kitap.272 S. ISBN: 978-605-06194-6-1

Einsendedatum: 16.07.2020 Freigabe zur Veröffentlichung: 30.09.2020

edebiyat kavramları çerçevesinde tartışan eser, hem hayali hem de gerçek bağlamda metin türlerini de bu bölümde irdelemektedir.

Anlatım ve anlatılan (das Erzählen und das Erzählte) başlığıyla "nasıl" ve "ne" arasındaki temel farka değinilmekte, kullanılan her bir anlatım yöntemi ve anlatıcı araçlar ile anlatılanı (öykü, anlatılan dünya) özdeşleşme kavramları üzerinden okurun metine ne derece dahil olabileceğini aktarmaktadır. Buradaki gerçeklik algısı ve okurun söz konusu gerçeklik yaklaşımına karşı aldığı tutum, Goethe'nin mektup romanı *Genç Werther'in Acıları* örneklemiyle bir eser üzerinden sergilenmekte, bu yolla da kurmaca bir metnin gerçek hayatta ne derece etkin olabileceği de gösterilmektedir. Burada ayrıca Kafka'nın *Şato* romanında ilk baskıdaki ben-anlatıcı formunun daha sonraki baskılarda o – anlatıcı formuna dönüştürüldüğünü bunun da estetik etkileri ve anlatım mantığı içinde yeniden değerlendirmeye açık olduğu vurgulanmaktadır. Anlatım biçiminin kurmaca metinlerin özgün anlatım olanaklarıyla aynı olayı onlarca farklı biçim ve bakış açısıyla anlatılabilme olanağına da değinilmektedir. Sanat eserinin aslında dünyada sıradan algılanabilecek şeyleri yeniden aktarmasıyla sıradanlıktan sıyırıp estetik yönleriyle yeniden algılanmasına olanak tanıdığını, böylece okurun inancıyla değerlendirilebilecek bir ölçütün geliştiğinden bahsetmektedir. Buradaki "nasıl" ve "ne" sorularını birbirinden ayırmakta Rus formalistlerin de "öykü" (fabula) ve "olay örgüsü" (sujet) çelişkisiyle ilişkilendirdiğini, Boris Tomaşevski'nin "fabula"yı "mantıkî, nedensel ve zaman ilişkisi içerisindeki motiflerin bütünü" olarak, "sujet"i de "bir sıra dâhilinde birbirleriyle ilişki içindeki aynı motiflerin bütünü olarak eserde bulunması" tanımlamasıyla aktarmaktadır. Bunun yanında kavramsal düzlemde de (örn. Fabula/ Historie/ Discours gibi) tartışmalar da aynı bölümde aktarılmaktadır.

Çalışmada kavramsal boyutta tartışmalarda anlaşılabilirliğin sağlanması ve bir bütünlük olması açısından çeşitli disiplinlerde farklı biçimlerde tanımlanan ve anlatım teorileri açısından kilit kavramlar olan vaka (Ereignis), olay (Geschehen), hikâye (Geschichte), olay şeması (Handlungsschema), anlatı (Erzählung), anlatım (Erzählen) gibi kavramların açıklamaları da yapılmaktadır.

Nasıl'ın tasviri (Die "wie" Darstellung) bölümünde bir hikayenin muhtelif biçimlerde anlatılabilmesi adına Henry James, Raymon Oueneau gibi düşünürlerin yaklaşımlarını ön plana çıkaran çalışma, bir hikayeyi üslup açısından farklı versiyonlarla tekrardan anlatarak örneklemi güçlendirmiş ve aktarmıştır, burada tek bir hikayenin geçmiş, geriye yönelik, tahmini, resmi mektup ve adi/ bayağı usullerle oluşturulmuş farklı versiyonları sunulmaktadır. Hikâyenin "nasıl" anlatıldığı konusunun oldukça farklı unsurlara bağlı olması sebebiyle bir tasnife ihtiyaç duyulduğuna da ayrıca değinilmektedir. Bir hikâyenin dil üslubunu ilgilendiren unsurların yanında ki bu retorik bir sorunun cevaplanmasına yönelik bir bilimsel çalışma alanıyken, diğer farkların da, yani bir olayın tasvirindeki farklılıkların ortaya çıkmasına sistematik bir düzen ile incelenmesi gerektiği Genette'nin örneklemi ile açıklanmaktadır. Burada zaman, (zeit), ifade tarzı (Modus) ve anlatıcı (Stimme) öğeleri açıklanarak bir anlatım düzleminin unsurları açıklanır.

Her olayın anlatım eyleminin doğrudan zamanla ilgili olduğu açıktır, fakat anlatılan zaman ve anlatım zamanı olarak hikâyelerdeki zamanın ayrılması gerekliliği de Thomas Mann'ın *Büyülü Dağ* örneğiyle detaylandırılmaktadır. Genette'den hareketle kullanılan zamanın hangi sıraya göre olacağı, ne kadar süreyle olacağı ve ne kadar sıklıkla olacağı sorularının cevaplandırılmasıyla zaman açısından da bir sistematiğin oluşturulmasının yararlı olacağı ifade edilmektedir. Anlatıda olayların anlatım düzeninin, olayların hangi sıraya göre anlatılacağı da analepse ve prolepse biçimleriyle olabileceği, kronolojik bir düzlemin nitelikleri de ayrıca aktarılmaktadır. Anakronlarla oluşturulmuş birçok hikâyenin ve anlatılan olayın zaman üzerindeki süresiyle uyuşmazlığı durumların fonksiyonlarının edebi metin üzerinden örneklerine rastlanılmaktadır.

Anlatıcının gelecekte yaşanacak olaylarla ilgili imalarda bulunması (Vorausdeutung) anlatı formundaki keskinliğiyle anlatıcı forumunun hikâye açısından konumunu belirlemede önemli bir rol üstlenmektedir. Bu yaklaşım hem doğrudan zamanla ilintiliyken, olayların akışının önceden kestirilmesi ve imada bulunulmasıyla anlatıcının pozisyonun hikâyenin üzerinde "tanrısal" bir konuma taşımakta, aynı şekilde kahramanların da öykü içindeki konumuyla doğrudan ilişkilendirilmektedir. Aynı biçimde şayet anlatıcı kahramanların bildiklerinden fazlasını bilmiyor, gelecekten imalarla öngörülerde bulunmuyorsa hikâye içinde kahramanların aldığı pozisyon da daha farklı konumlandırılmakta ve biçimsel olarak hayatın gerçekleriyle daha örtüşen bir hal almaktadır. Elbette burada anlatılan hikâyenin türü ve niteliği yine belirleyici bir konumdadır. Zira polisiye romanlarda özellikle anakronik bir anlatım zamanı oluşturulması, bu türe has bir tercih olarak nitelendirilebilir.

Olayların ne kadar süreyle anlatılacağı meselesi ise ayrıca burada önem kazanmaktadır. Zira temsiliyet meselesi sahneleme olanaklarıyla anlatılan zaman ve anlatım zamanı arasında diyaloglar üzerinden de bir uyum sağlamasına olanak sağlarken, münferit değişkenler üzerinden de bu durumun uyumsuzluğu da beklenilen sonuçlardan bir ötekisidir. Anlatım hızı bu bağlamda Lämmert ve Genette'ye dayanılarak birbirlerinden kavramsal boyutta ayrılmaktadır;

> 1. Zaman bakımından örtüşen anlatılar/ eserler (sahne).
>
> 2. Zamanı genişleten anlatı/ eser (burada süreç, anlatılan vakadan daha uzun sürmektedir).
>
> 3. Zamanı hızlandıran veya özetleyen anlatı/ eser (burada zamanı genişleten anlatının tersine bir anlatıda veya eserde asırlar bile birkaç kelimeye sığdırılıp anlatılabilir).
>
> 4. Zaman Atlama (Ellipse). Zaman atlama anlatım biçiminde genellikle önemsiz olanlar atılır.
>
> 5. Ara verme. Zaman atlamanın tersine ara verme (Pause), atlamalar ya da olay için önemli olmayan gözlemler öne alınmak suretiyle eser devam ederken olayın durmasını ifade eder. (Martínez/ Scheffel 2020: 49)

Eşzamanlı anlatım ve olayın seyrinin anlatılan vakadan daha uzun sürdüğü anlatım şekli gibi nüanslar mekanın da anlatıma dahil olmasıyla farklı boyutlar kazandırmaktadır,

bunun yanında gerçek zamanda uzun yıllara dayanan bir gelişmenin anlatı unsuru içinde kısa bir cümleyle anlatılabilmesi, analeps, zaman atlama gibi kavramların yardımıyla açıklanmaktadır.

Frekans, bir başka deyişle olayların ne kadar sıklıkla yaşandığı, zaman ve mekandaki belirli bir olayın (örn. Güneşin doğuşu ve batışı) tek tip değil, tersine az ya da çok kez tekrarlanmakta, ama öte yandan hiçbir zaman bir önceki haliyle aynı olmadığı yönündeki yaklaşımla tekrarlayan olayların eser içinde ne kadar sıklıkla anlatıldığı da anlatım teorileri içerisinde önem arz etmektedir. Olayların tekrarlama sıklığını tipolojik bir yaklaşımla sınıflandıran çalışma, bir defa olan bir olayı bir defada anlatma (singulatives Erzählung), bir defa olan bir olayı tekrarlayarak anlatmak (repetitivies Erzählung) ve son olarak defalarca olan bir olayı bir kez anlatma (iterative Erzählung) şeklinde sınıflandırmak koşuluyla açıklamaktadır.

Anlatım biçimi (modus) ise anlatımın dolaylılığıyla ilgili ve anlatılana yaklaşımın (Perspektivierung) ele alındığı bir bölüm olarak dikkat çekmektedir. Burada hem mesafe (Distanz) hem de bakış açısı (Fokalisierung) temel bir rol üstlenmekte ve bu parametler doğrultusunda açıklanmaktadır. Burada olayların anlatım tarzı da ön plana çıkmaktadır. Kahramanların dil kullanımı ve bu kullanımın tarzı, olaya olan mesafesi ve anlatım hızı da etkili faktörler olarak betimlenmektedir. Sözlerin ve düşüncelerin aktarımı noktasında da kahramanın konuştuğu ve düşündüğü şeyleri aktardığı konuşma biçimleri, burada örneğin dolaylı ve doğrudan anlatım (transponierte Rede, erlebte Rede) ve ifade biçimleri Heinrich von Kleist ve Franz Kafka'dan örneklerle yer bulmaktadır. Anlatıcının olay karşısında takındığı tavır ve olayla olan mesafesi, kahramanın gerçek düşüncesinin zaman zaman ironik biçimde farklı biçimlerde aktarıldığı da gösterilmektedir. Anlatıcının içsel müzakerelerinin yer aldığı bilinç aktarımı tekniği, bu anlamda en bilindik örnek eser olan Arthur Schnitzler'in *Traumnovelle'si* üzerinden anlatılmaktadır. Söz konusu örnekler sayesinde anlatım biçimlerinin aynı eserde dahi değişkenlikler gösterebileceğini de vurgulayan eser, iç monolog (innere Monolog), düşünce alıntıları (Gedankenzitat) ve monolog anlatılar (Monologerzählung) gibi anlatım biçimlerini de irdeler. Bu bölümde son olarak çalışmada bütüncül bir bakış açısı oluşması adına bu farklı anlatım biçimlerini özetleyen bir tablo sunulmaktadır.

Anlatma açısı (Fokalisierung), yani olayın hangi noktadan anlatıldığı, sadece anlatıcının olaya karşı mesafesi değil, farklı bakış açılarıyla olayı yaşayan kahraman ve gözlemcilerinin deneyimlerinin aktarılmasıyla da gerçekleştirilebilmektedir. Olayı algılayan öznenin bulunduğu nokta ile anlatım perspektifinin belirlenmesi (Fokalisierung) görmek, idrak etmek ve konuşmak eylemlerinin esasen birbirinden ayrı olabileceğiyle birlikte alandan çeşitli teorisyenlerle ve özellikle Alman ekolü için önem arz eden Stanzel'in anlatım durumu tipolojisi üzerinden aktarılmaktadır. Null-, Interne-, Eksternefokalisieurung gibi kavramların açıklanmasıyla da anlatma açısının katmanları açıklanmaktadır.

Anlatıcı bölümünde ise Georg Büchner'in Lenz'inden bir aktarımla anlatıcının olayın kahramanı kadar bildiği ve konuştuğu bir bakış açısından hareketle anlatıcının

kimliği, kurguya dayalı bir eserin gerçekçi bütünlüğünden hareketle çok katmanlı, kurmaca eserle, tarihi bir metnin yazarının birbirinden kolayca ayrılabilecek kategoriler altında incelemektedir; bu kategoriler anlatma zamanı, anlatımın yeri, anlatıcının anlatılan olaya tavrı ve son olarak anlatımın muhatap ve öznesi olarak sıralanmaktadır. Bu unsurlar tanınmış romanlar (*Lenz, Binbir Gece Masalları, Marquise von O., Der arme Spielmann* gibi) üzerinden örneklendirilmekte, çeşitlerine göre anlatıcıların belirli edebi türler üzerinde genelleştirilebileceği bilgisi verilmektedir.

Anlatıcı tipleri hikayenin iç ve dış anlatım düzlemini temel alarak dört farklı şekilde sunulmaktadır;

(1) Dış anlatıcı (2) Extradiegetik-homodiegetik anlatıcı (3) İntradiegetik-heterodiegetik anlatıcı (4) İntradiegetik-homodiegetik anlatıcı (Martínez/ Scheffel 2020: 94).

Olayın içinde pay sahibi olan ve olaydan zaman zaman uzaklaşan, gözlemci ve iştirak eden anlatıcı gibi sınıflandırmalar da yer almaktadır. Buna göre;

1. Olaya iştirak etmeyen anlatıcı
2. Olaya iştirak etmeyen gözlemci
3. Olaya iştirak eden gözlemci
4. Yan figür
5. Ana figürlerden biri
6. Ana figür (autodiegetik) hem anlatıcı hem de olayın ana figürü (Martínez/ Scheffel 2020: 95).

Söz konusu sınıflandırmalar çok katmanlı anlatıcı tipleri noktasında edebiyatbilimciler için de daha nitelikli analizleri mümkün kılmaktadır. Bu kavramlar çalışma içerisinde tek tek örneklerle aktarılmaktadır.

Anlatıcının kimliği ve muhatabı bölümünde ise iç veya dış anlatıcının öncelikle birbirinden ayrılmış olmasına bağlıdır. Zira iç anlatıcıda konuşma durumu anlatılan olayın bir parçası olurken, dış anlatıcı durumuyla kahramanlar, okur ve anlatıcı üçgeni oluşturulmaktadır. Bu durumlar bir eserde dahi çok farklı biçimlerde ortaya çıkabilmektedir. Anlatıcı ve okurun konumu yazar tarafından sürekli biçimlendirilebilir bir durumdadır. Kurmaca bir eserde anlatıcının rolü iletişimsel fonksiyonlar da göz önünde bulundurularak şekillendirilmektedir.

Goethe çalışmasında "edebiyatın kendi içindeki doğal biçimleri" adlı bölümde açıkça anlatan, coşkulu ve heyecanlı anlatan ve son olarak da bireysel eylemli anlatan kısmıyla bir anlatım durumları tipolojisi kabaca oluşturmuştur, fakat bunun da ötesinde Franz K. Stanzel bir tipoloji geliştirmiş ve üç tipik şekil tespit etmiştir; tanrısal anlatım durumu, ben-anlatım durumu ve son olarak subjektif anlarım durumu. Stanzel'in bu anlatım durumları (Erzählsituationen) çalışmada ayrı bir başlık altında toplanmış ve teker teker açıklanmıştır. Bu tanımlamalara ayrıca bakış açısı, yer, pozisyon ve iç dış anlatıcı durumlarıyla oluşturulmuş kombinasyonlar eşlik etmekte ve bu kombinasyonlar

da bir sistematiğe bağlanmaktadır. Tüm bu kavramlar topluluğu eser içinde çeşitli tablolarla olabildiğince net ve örnek eserler aracılığıyla somut aktarılmaya çalışılmıştır.

Bunların yanı sıra güvenirliği olmayan anlatım başlığı altında sadece gerçekçi anlatımda değil, kurmaca anlatımda da gerçek ve yanlış ifadeleri birbirinden ayırmanın önemli olduğu vurgulanmaktadır. Kurmaca anlatımında mantıksal yapısının titizlikle birbirinden ayrılması, hayal ürünü olan bir anlatım da olsa anlatıcının iddiaları ve anlatılan dünyadaki gerçekliğin farklı olduğu durumlar da tespit edilmiş, buna bağlı olarak da yine anlatıcının anlatımı ve kahramanların konuşarak bu anlatıma bir karşıtlık getirmesi Cervantes'in Don Kişot örneklemiyle aktarılmaktadır. Anlatıcının güvenilirliği meselesi bu noktada gerek kahraman diyalogları, gerekse de anlatıcının mantıksal ayrıcalıklı pozisyonda olmasıyla sorgulanmakta, güvenilir ve güvenilir olmayan anlatıcı örnekleri de eser örnekleriyle irdelenmektedir.

Olay ve anlatılan dünya bölümüyle anlatılan alanına yönlenilmiş ve vaka (Ereignis), olay (Geschehnis) ve öykü (Geschichte) ile üç temel kavram altında açıklanmıştır. Burada vaka ve motifin tanımlamasıyla birlikte Rus formalist Boris Tomaçevski tarafından yapılmış çalışma ön plana çıkarılmaktadır. Dinamik, birleşik, bağımlı motiflerin açıklamalarının yanı sıra, yine bir başka kuramcı E.M. Forster'in olay, öykü, olaylar zinciri ve kronolojik düzlemde sıralamaları hakkındaki açıklamalarına yer verilerek, epizot ve nedensel çerçeve gibi hikayenin kompozisyonunda etken rol oynayan faktörler açıklanmaktadır.

Anlatımdaki motive etme unsuru eserde öykünün anlamlı ve tutarlı bir biçimde ilerleyebilmesi adına yalnızca anlatıcı üzerinden gerçekleştirilen bir aktarımdan ileri, istem dışı olayları, tesadüfleri ve öykünün gidişatındaki yönelimi değiştirebilecek dolaylı etkenleri nitelemektedir. Bu haliyle anlatı içindeki çeşitli yan öykü ve tesadüfleri açıklamayı kolaylaştırmaktadır. Bu aynı zamanda bir şeyin anlatılmadığı, okurun boş alanları kendi dünya görüşüyle harmanlayarak öykünün akışına yönelik doldurmaya sürüklendiği etmenlerin de açıklanmasında önemli bir pay sahibidir. Öyleyse boş alanların ve anlatım içinde tesadüfi görünen olayların motivasyon (motivierung) kapsamında esasen anlatımı daha nitelikli hale getirebileceği de anlatılmaktadır. Aristotales'in üç birlik kuralından yola çıkarak neden etki zinciri olarak nitelendirilen bütüne odaklı öykü çerçevesini sadece anlama yönelik gerçekleştirildiğini de söylemek, aşırı bir yorumdan öteye geçmeyecektir. Sözlü kültürde ise bu tip yaklaşımların kullanılabilmesi mümkün görünmemektedir. Edebiyatta natüralist nedenselliğe riayet eden öykülerin yanı sıra bir amaca yönelik ilahi faktörlere açık estetik ve biçimsel faktörlerce oluşturulmuş öyküler de yer almaktadır.

Bir diğer konu ise anlatının çift zaman perspektifinin varlığıdır. Burada okur anlatıcı metinler ile temasa geçtiğinde esasen anlamsız bir eylem içerisindedir, zira zamansal düzlemde hem şimdiki zamanda, hem de bitmiş ve geçmiş zamanda yer alan, okuma eylemi gerçekleştikçe var olabilecek bir öykü döngüsüne dahil olmuş bir paradoksla karşı karşıyadır. Olayın kendisi ve bizatihi içerdiği kahramanlar okurun kendi gerçeklik algılama süzgeçlerine göre kurgulanmaktadır.

Olay şeması kurmaca metinlerde öykünün derinlik yapılarını belirlerken, karmaşık olay örgüsü ve motif, arketip ve makro yapı gibi anlatım teorisinin temel taşlarından biridir. Burada edebiyatbilimcilerin de anlatıcı metinlerin evrensel derinlik yapılarını inceleyen (Claude Bremond gibi) ve öte yandan bireysel eser türlerini tipik örneklerini toparlayan (Propp gibi) araştırmaları mevcuttur. Anlatıcı metinlerdeki olaylar genel bir şeması, Aristotales'in *Poetika*'sından bu yana ele alınmış, Herder, Grimm Kardeşler ve birçok düşünür tarafından destanlar, masallar ve balladlar üzerinde incelenmiştir. Bunun yanı sıra Propp'un ünlü masal antolojisindeki tespitlerine yer veren çalışma, fonksiyon (funktion) kavramı üzerinden masallar üzerindeki otuzbir farklı yapı analizini açıklamaktadır.

Anlatılan dünyalar konusuyla ise kurguya dayalı metnin tasarladığı kendi dünyasını oluşturduğu varsayımından hareketle okur ufkunun da belirleyici olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle anlatılan dünya her ne kadar detaylı olsa da okurun ufku ve motivasyonları aracılığıyla, mantıki ve pragmatik düzlemde açıkça ifade edilmeden dahi türetilmesine değinilmektedir. Bu öte yandan dilbilimsel bir yaklaşımında bir konusu haline gelmektedir. Anlatılan dünyanın hayali sınırlarıyla gerçek algılanan dünyanın sınırları anlatının içinde harmanlanmış ve ortaya bu durumda karma bir dünya çıkmıştır. Robinson Crusoe, Defoe ve Orwell'den örnekler de bu tasvirin netleşmesinde kullanılmaktadır.

Anlatılan dünyalar konusunu homojen ve heterojen dünyaların karşıtlığı (Homogene vs. heterogene Welten), tek bölgeli ve çok bölgeli dünyaların karşıtlığı (Uniregionale vs. pluriregionale Welten), değişken, istikrarlı dünya ile değişken ve istikrarsız dünyanın karşıtlığı (Stabile vs. instabile Welten), mümkün olanla mümkün olmayan dünyaların karşıtlığı (mögliche vs. unmögliche Welten) konu başlıklarıyla ayrılmış ve detaylı biçimde aktarılmıştır. Fakat kurmaca dünyalar taslağında doğal, doğa üst ve mümkün olmayan olmak üzere temelde üç ayrı tipin varlığına dikkat çekilmektedir. Öte yandan açık ve gizli tartışmalar gibi anlatılan dünyaların karakteristik diğer unsurları da detaylandırılmaktadır.

Anlatım teorilerinde üçüncü ana bölüm olarak ele alınan önemli husus ise figürdür. Kurmaca eserin kahramanlarının özellikleri, bilim-kurgu, fantastik edebiyat ve masallar gibi farklı edebi türlerdeki kahraman tasvirleri üzerinden değerlendirilmekte, bu karakterlerin sınırlarının taslağı çıkarılmaktadır. Günlük hayatın çelişkilerinin kimi zaman edebi metin içindeki yansımaları, kimi zamansa hiç yer almaması durumu figürlerin esasen ne kadar esnek bir zemin üzerinden var edildiği aktarılmaktadır. Metin içi faktörlerin dışında imkân dâhilinde net biçimde tasvir edilemeyen figürlerin okur aracılığıyla tamamlanması da bu esnekliği pekiştirmektedir. Burada okurun metin karşısındaki tamamlayıcı görevi tekrar hatırlatılmakta ve günlük psikolojik durumlarının dahi anlatım açısından önem taşıdığı vurgulanmaktadır. Çalışmada eserler üzerinde figür karakter analizlerinin ne şekilde ele alınması gerektiği Thomas Mann'ın *Der Tod in Venedig* eseri üzerinden somut biçimde gösterilmektedir.

Figür konusunun hemen ardından ele alınan başlık ise mekân'dır. Diegetik mekân (kurmaca mekan) kurmaca eserlerde gerçek isimlerle fakat muhtemelen gerçek

coğrafyasına uygun olmayan çeşitli mekanlardan başlayıp, tamamen hayali mekanlar, gerçekmiş gibi isimlendirilmiş gerçeğe çok yakın fakat var olmayan mekanlar, gerçek olup da değiştirilmiş mekanlar gibi çeşitli türlerde kullanımlara rastlanılmaktadır. Ütopik adalar, perili köşk ve kaleler, iki boyutlu dünyalar, yalnızca geometrik şekillerden oluşan, genişliği ya da derinliği olmayan alanlardan bu bölümde bahsedilmektedir. Konunun hemen ardından Juri Lotman'ın mekân oluşturmada konu teorisine (sujettheorie) üzerinden sınırları aşma algısına ayrı bir başlık açılmaktadır. Mekânın anlatımda düzenleyici bir rolü vardır, burada mekânlar tasnif edilmiş, sınırlarla belirlenmiştir. Fakat anlatımda geçen mekânların sınır aşımı olayını gerçekleştirdiği, bu olayın bir diğer versiyonu olarak sınır aşımı gerçekleşip geri dönülmüş mekânların da varlığına da Dante'nin *İlahi Komedya*'sı üzerinden değinilmektedir.

Mekân konusunun ardından edebiyatbilimi dışında anlatım teorisi olay modelleri için ayrı bir bölüm olarak ele alınmaktadır. Eserin genelinde, daha önceki bilgiler ve tecrübelerden, ruhsal ve bedensel durumlardan ve okuyucunun bilişsel yapılarından da yararlanılarak kurmaca dünya ve olaylar anlaşılmaktadır. Burada okurun yapıcı yanı ve sadece dil temelinde oluşturulan metinler yalnızca edebiyatbilimi sınırları içerisinde değil, toplumdilbilim, bilişsel psikoloji, antropoloji ve tarih bilimi çerçevesinde de ele alınmaktadır.

Toplumdilbilim çatısı altında Labov ve Waletzky'nin *Anlatma Analizi* ve *Transformasyon* yazıları üzerinden anlatım araştırmaları için önemli eserler olarak vurgulanmaktadır. Ayrıca Teun A. van Dijk'in toplumdilbilim kategorileri üzerine ilaveten "öykü", "eylem", ve "vaka" kategorilerini dahil etmesiyle üretici transformasyon dilbilgisi modeli de yapay zeka ve bilgisayar destekli anlatımın oluşum süreci açıklanmaktadır.

Öte yandan bilişim psikoloji başlığıyla da öykülerdeki açık belirti ve sinyallerin bilişim psikologlarınca dikkate alınmaksızın deneysel bulgularla okurun metinden bilgiler çıkarımlaması, soyut şemalarla kültüre özgü şablonların oluşturulmasına değinilmektedir. Bir öykünün anlaşılması, bağımsız ve münferit vakaların nedensel ilişkilerinin analizlerine dayandığı ve tipik bir olayın dille ifade edilemeyen ruhsal boyutları da ayrıca vurgulanmaktadır. Anlatımın okurun duygusal yapılarına göre derecelendiren bir yaklaşımı sergileyen çalışma, heyecan üretme, gerilim yaratma konularını incelerken, G. E. Lessing'in *Nathan der Weise* eserindeki okuru hayrete düşürme efektini somut bir örnek olarak sunmaktadır.

Bir diğer edebiyatbilim dışı yaklaşım ise antropolojik, arayışın olay modeli kısmıyla Grimm Kardeşler ve diğerlerince masal, efsane ve mitler hakkındaki karşılaştırmalı çalışmaları halkbilim ve antropoloji çalışmaları için önem arz ettiği ve ayrıca bu alanların kültürel aktarımda da dünya çağında yayılabilmesini sadece tarihi ve genetik açıdan açıklamanın yeterli olmayacağı yönündeki açıklamalarla aktarmaktadır. Edebiyatın evrenselliğinde antropolojik bir yönün var olduğunu ve bunun kültürler üstü bir yaklaşımın varlığıyla açıklanabileceğini belirtilmektedir. Burada öykülerin belirli şemalar üzerinden Propp'un çalışmasına benzer biçimde şema üzerinden gösterilebileceği de aktarılmaktadır.

Tarih yazımındaki gerçek metinlerle, edebi kurmaca metinlerin ortak noktası olarak öykü anlatımı gösterilmekte, bu sebeple edebiyatbilimsel bir anlatım teorisi çerçevesinde tarih yazım teorilerini dikkate alınması gerektiği belirtilmektedir. Aynı yöntemle Hayden White'ın *Metahistory The Historical Imagination in Nineteenth - Century Europe* (Metahistory On Dokuzuncu Yüzyıl Avrupasında Tarihsel İmgelem, 1979) isimli eseri üzerinden aktaran ve tarihçilerin de tarih alanındaki olayları vakalar olarak kronik bir düzlemde anlatması gerekliliğinin altı çizilmektedir.

Tarih anlatımıyla edebi anlatımın bu kuvvetli ortak yönleriyse hem tarihçi hem de edebiyat alanındaki araştırmacılar için örnek olay şemaları oluşturulması bakımından kolaylık sağlamaktadır.

Kitabın son bölümünde ise araştırma literatürü ile ilgili kapsamlı bilgiler verilerek, konuyla ilgili daha yoğun çalışmalar yapmak isteyen araştırmacılar için anlatı biliminin tarihi, gerçekçi ve kurmaca anlatım, zaman, yöntem, anlatıcı, anlatım gibi ana konu başlıklarına göre önemli eserleri, güncel çalışmaların künyeleri verilmektedir. Böylece konu bağlamında kaynak metine ulaşmakta güçlük çekenler ve hangi kaynaklara başvuracağını bilemeyenler için oldukça önemli bir bölüm daha oluşturulmuştur.

Anlatıcı unsurunun bulunduğu her türlü metinde anlatıcının konumu, anlatılan olaya mesafesi, olaydaki payı ve daha diğer onlarca etkili faktörü anlayabilmek ve doğru yorumlayabilmek için kuramsal bir düzleme ihtiyaç vardır. Martínez ve

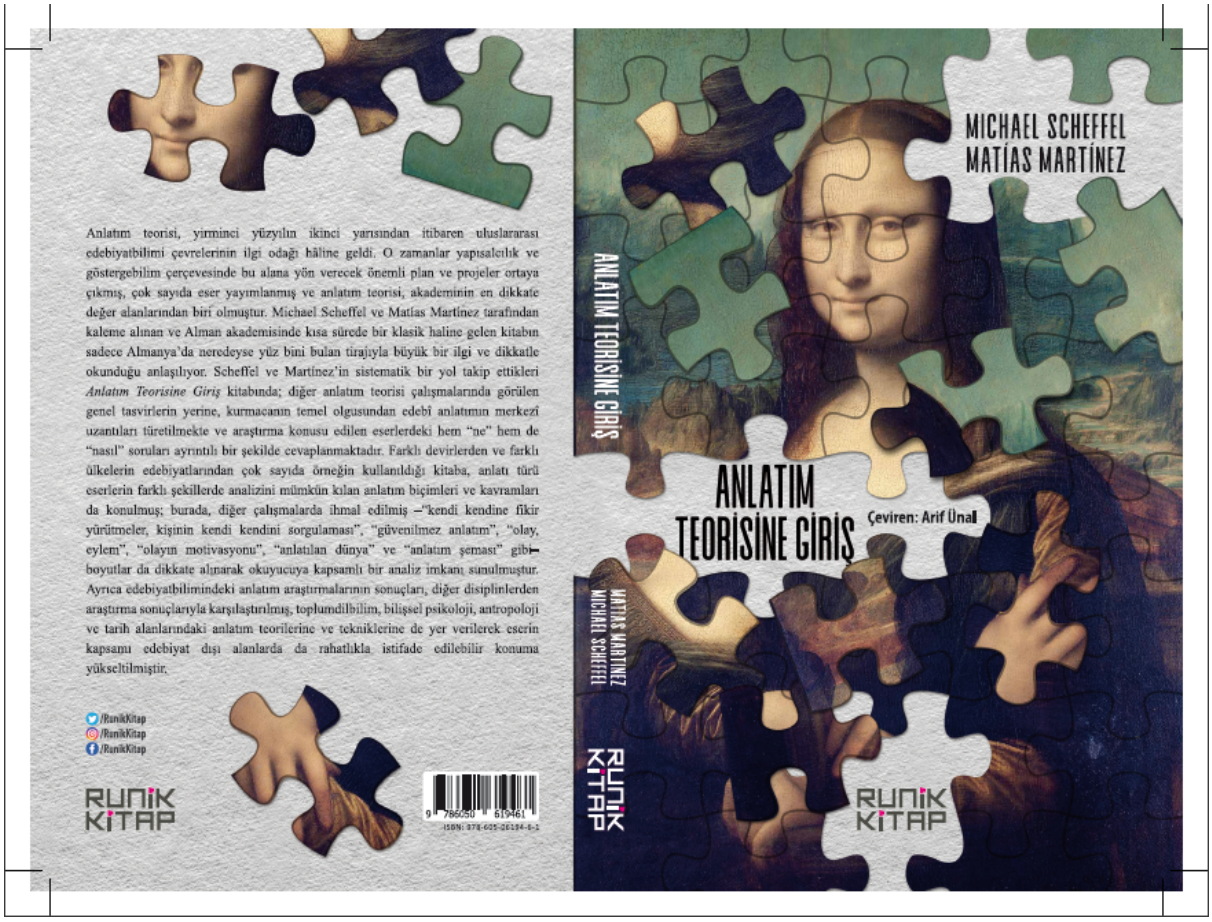

Scheffel'in *Einführung in die Erzähltheorie* isimli bu çalışması, kuramsal düzlemde anlatım teorilerinin her yönüyle anlaşılabilmesi için özellikle alana ilgi duyan öğrenci, akademisyen ve araştırmacılara yönelik tam bir kaynak eser niteliğindedir. Söz konusu unsurların tanınmış edebi eserler üzerinden uygulamalı olarak aktarılmış olması ise çalışmayı daha ileri bir boyuta taşımaktadır. Değinilmesi gereken bir diğer önemli husus ise bu çalışmanın yalnızca Almanca bilen araştırmacılar için değil, Prof. Dr. Arif Ünal'ın çevirisiyle Runik Kitap tarafından Türk okuruna kazandırılmış olmasıdır.

Kaynakça

Martínez, Matías/ Scheffel, Michael (2019): *Einführung in die Erzähltheorie*, München: C.H. Beck Verlag. 234 S. ISBN: 978-3-406-74291-0

Martínez, Matías / Scheffel, Michael (2020): *Anlatım Teorisine Giriş,* Çev: Arif Ünal, İstanbul: Runik Kitap. 272 S. ISBN: 978-605-06194-6-1